

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО ВЧЕННЯ БОГДАНА КІСТЯКІВСЬКОГО

У статті здійснено аналіз теоретико-методологічних підходів у філософії права Богдана Кістяківського. Досліджуються проблеми та перспективи подібного аналізу.

Ключові слова: право, держава, неокантіанство, методологія, марксизм, Богдан Кістяківський, позитивізм, цінність.

Проблеми, які Богдан Кістяківський піднімає у своїх філософсько-правових вченнях зумовлюють актуальність дослідження його наукового доробку. В першу чергу до цих проблем відносяться ті, що пов'язані з утворенням правової соціально-справедливої держави – це стосується становища людини в державній структурі, її свобода, права, моральні цінності та соціальні гарантії. В центрі уваги Б. Кістяківського завжди була ідея захисту індивідуальних прав і свобод. Ця ідея протиставлялась владній автократії, яка панувала довгий час на території України та Росії. Науковець вважав, що лише збагативши свої уявлення про право можна змінити власне ставлення до особистості громадянина, його прав, свобод, та гідності.

Аналіз джерельної бази щодо життя і творчості Б. Кістяківського дозволив виокремити філософсько-методологічні, культуро-аксіологічні, ідеологічні аспекти діяльності вченого. Це стало доброю основою у дослідженні теоретико-методологічних засад його філософсько-правового вчення.

Б. Кістяківський вважав, що неокантіанство є найбільш ефективною методологією дослідження суспільних процесів та явищ. Саме на основі цього філософського напрямку були сформовані світоглядні засади науковця. Вихідним пунктом його наукового дослідження слід вважати саме трансцендентальну теорію вартостей Баденської школи неокантіанства. Виходячи із її основ Кістяківський формує для себе уявлення про сутність правової держави, в якій люди об'єднуються у політичну спільноту, і у якій значення та змісти здобуваються колективним досвідом [17, с. 31–40].

Б. Кістяківський намагався використати методологію неокантіанства для переосмислення ролі соціальної науки, яка має стати точним інструментом при дослідженні суспільно-політичного життя. Цю методологію він називає "науковим ідеалізмом" [15, с. 221]. Поняття "науковий" в даному випадку вживається в контексті позитивізму, який користувався великою популярністю у колах наукової інтелігенції.

У своїх роботах Б. Кістяківський розглядав умови створення правової держави та пріоритет прав людини у суспільному житті в контексті реалізації демократичних і ліберальних цінностей. Для нього на перший план виходила проблема національної самоідентичності, яка розглядається ним у світлі розуміння цінностей національної культури. Підхід

Б. Кістяківського до проблеми збереження української національної самоідентичності співставлений з рядом концепцій національної ідеї в українській філософській та соціально-політичній думці [14, с. 237–243].

Перейдемо до більш розгорнутої характеристики неокантіанства Баденської школи, основними представниками якої були В. Віндельбанд та Г. Ріккерт, а також проаналізуємо їх вплив на формування методології соціального пізнання Б. Кістяківського. Марбурзька і Баденська школи неокантіанства представляли різні аспекти дослідження філософської спадщини І. Канта, де остання з них більш тяжіла до соціальних досліджень, розробки на цій основі методології соціального пізнання з переосмисленням ролі і призначення філософії. Спираючись у своїх соціальних дослідженнях на філософію Канта, представники Баденської школи не визнавали існування об'єктивних закономірностей світу, можливості передбачення перебігу історичних подій на відміну від позитивізму та марксизму. Між тим, саме ця установка стала висхідною для них у проведенні демаркаційної лінії між науками про природу (природознавством) та науками про історію та культуру (суспільствознавство), з визнанням того, що диференціація цих наук ґрунтується не на розрізненні предмета а на рівні методології. Концептуальне обґрунтування цього положення було здійснено В. Віндельбандом у промові, яка мала назву "Історія та природознавство", проголошеній ним 1 травня 1894 року під час вступу на посаду професора Страсбурзького університету. В ній Віндельбанд виступив проти загальноприйнятої диференціації наукових дисциплін на науки про природу і науки про дух, вказавши на необхідність розмежовувати предмет історичного та природничого пізнання, знаходження певних формально-логічних особливостей історичного пізнання.

Обґрунтовуючи наведене положення В. Віндельбанд виходив з того, що досвідні науки шукають у пізнанні реального світу або загальне, в формі закону природи, або одиничне, в його історичній зумовленості. Одні з них – суть науки про закони, інші – науки про події, перші вчать тому, що завжди має місце, останні тому – що одного разу було. Наукове мислення в першому випадку є номотетичне (закононалежне), в другому – мислення ідіографічне, (що описує одиничне) [5, с. 22]. Звідси його твердження про те, що відмінність між двома методами наукового пізнання, фіксує лише засоби пізнання, а не їх зміст. Один і той же предмет може одночасно бути об'єктом як "ідеографічного", так і "номотетичного" аналізу. Справа у тому, що відмінність і протилежність між загальним, і тим що одного разу відбувається, дуже відносна. Наприклад, будь-яка природнича наука може бути розглянута в сенсі "номотетичного" аналізу, але якщо дослідника буде цікавити етапи історичного розвитку цієї науки, то він неодмінно буде послуговуватись "ідіографічним" методом.

Б. Кістяківський високо оцінює систематизацію наук Віндельбанда. На його думку, саме німецькому мислителю вдалося віднайти відмінність між двома методами наукового пізнання, а отже і між двома різними напрямками мислення. Проте, постає питання про значущість цієї диференціації. Виходячи із ціннісних міркувань, обидва напрямки науко-

вої думки однаково правомірні. Але Віндельбанд зазначає, що з позиції культурної цінності, "ідеографічний" метод довгий час перебував у затінку. На його думку, така зневага до знання, що немає ознак загального або родового – це результат грецької традиції мислення, яке можна прослідкувати в філософії від елеатів до Платона. В грецькій філософській традиції панувало уявлення, що істинне буття і істинне пізнання може перебувати лише у сфері загального. Виходячи саме із цієї раціональної традиції стає зрозумілим, чому вже Шопенгауер не вважав історію повноцінною наукою, яка б давали істині результати дослідження, оскільки розумів, що історія має справу з одиничним і індивідуальним, а тому ніколи не зможе піднятися до загального. Віндельбанд вважав таке розуміння історії помилковим підкреслюючи, що "будь-який інтерес і будь-яка оцінка, все, що має значення для людини, стосується одиничного й одноразового" [5, с. 22], а якщо це справедливо щодо індивідуального людського життя, то це "тим більше можна застосувати до історичного процесу загалом: він має цінність, лише коли одноразовий" [5, с. 22].

Б. Кістяківський погоджується з Віндельбандом у тому що, цілісне пізнання, яке об'єднує всі види наукової діяльності, має включати у собі як "номотетичний", так і "ідеографічний" методи. Однак, це аж ніяк не означає того, що він повністю слідує за Віндельбандом. Справа в тому, що говорячи за цілісне пізнання, Віндельбанд доходив висновку про те, що таке цілісне знання не може бути зведеним до одного спільного джерела, оскільки жодний загальний закон не спроможний розкрити основу одиничного явища, яке відбувається у часі. Сприймаючи це як доволі очевидний факт, він стверджував, що в усьому "історичному" та "індивідуальному" для дослідника завжди залишається частка невизначеного і незрозумілого. Останнє часто ставало підставою для звинувачення німецького вченого в агностицизмі, хоча цю позицію не слід вважати проявом агностицизму, коли мова йде про теорію історичного пізнання. В ній вона ґрунтується на визнанні того, що історичне пізнання не зводиться до пошуку причинно-наслідкових зв'язків. "Свобода, – наголошував Віндельбанд, – не піддається раціональному аналізу за допомогою загальних категорій і тому цей невловимий елемент нашого «Я» постає в нашій свідомості як відчуття позапричиновості нашої сутності, тобто індивідуальної свободи" [5, с. 33]. Б. Кістяківський виходив з того, що аналіз соціального знання має включати в себе як ціннісний підхід, так і пошук причинно-наслідкових зв'язків, чим його позиція відрізнялася від позиції В. Віндельбанда про що мова піде нижче.

Запропонований В. Віндельбандом новий погляд на історичне пізнання, все ж таки не набув цілісного вигляду, але його ідеї отримали системне оформлення в працях іншого представника Баденської школи неокантіанства Генріха Ріккерта, який в свою чергу вважав, що розуміння індивідуального та історично-культурного криється у розкритті поняття "цінність". Саме у цій формі багатоманітність подій отримує певну узагальненість. Проте, цінність – це не є оцінка. Бо процес оцінювання має суб'єктивний характер, який, що правда, може і не виходити за рам-

ки встановлених фактів. Цінності не належать до сфери буття, а отже, вони виступають в якості смислів, що лежать поза буттям. Тому, науковця цікавить не сам факт їхнього існування, а лише їх значення.

Б. Кістяківський використовує цю трансцендентальну теорію цінностей як основу для розробки нового наукового методу пізнання у соціальній науці, використовуючи поняття цінності як засіб узагальнення в концепції правової держави. В трансцендентальній теорії цінностей його приваблював висновок, що людська єдність криється у спільних смислах та значеннях, які ці люди надають матеріальним речам та ідеальним явищам. Саме ці смисли та значення і формують цінності, які стають підставою для наукового узагальнення в соціальній науці. Звичайно, таке узагальнення є своєрідною ідеалізацією, спрощенням дійсності, де існує різниця в спрощенні дійсності у природничих і соціальних науках. Вона полягає в тому, що процедура узагальнення не приймає до уваги індивідуальну неповторність предметів, явищ та процесів дійсності, тоді як узагальнення на основі цінності ставить наголос саме на індивідуальності і неповторності культурно-історичних об'єктів. В загальному процедура узагальнення в методології наукового пізнання може використовуватися для дослідження загального, де науковець має справу з природничим знанням, або розглядати індивідуальне, неповторне, яке відноситься до історичного знання. Відповідно, метод природознавства називають "генералізуючим", тобто узагальнюючим, а історії – "індивідуалізуючим" [11, с. 87].

Б. Кістяківський, як і представники Баденської школи неокантіанства, вважав, що до однієї дійсності можна одночасно застосовувати обидва методи пізнання, водночас визначаючи й те, що вони є діаметрально протилежні з логічної точки зору, і навіть виключають один одного. Якщо історія може мати справу із поняттями про загальне, а природничі науки досліджувати одиничні факти – це не означає, що нівелюється споконвічна диференціація між природничим та історично-культурним пізнанням. Логічна протилежність між цими методами завжди буде існувати. Ні культурно-історичне, ні природничо-наукове не зводяться одне до одного.

В загальному, щоб не затримуватись на надмірній деталізації загальних положень Баденської школи неокантіанства, зазначимо, що з точки зору її представників природознавство досліджує загальне, повторюване і закономірне в явищах, використовуючи генералізуючий законналежний метод, тоді як науки про соціальне життя, культуру використовують індивідуалізуючий, ідеографічний, тобто описовий метод. При безпосередньому дослідженні творчого спадку Б. Кістяківського встановлено, що, розробляючи теорію так званого "філософського ідеалізму", він постійно звертався до напрацювань представників Баденської школи, зокрема Ріккерта. Солідаризуючи з ним, Кістяківський значну увагу приділяв тій частині його напрацювань, яка була пов'язана із виявленням специфіки методології природничого та соціального пізнання. Для нього вкрай важливим було тут не тільки те, що трансцендентальна теорія цінностей давала змогу розрізнити методи природничих і соціа-

льних наук, але і пропонувала власне розуміння методології соціального пізнання, принципами якої він керувався у своїх наукових дослідженнях. Для завершення розгляду питання про джерела формування власної методології соціального пізнання Б. Кістяківського, коротко зупинимось на виясненні сутнісних аспектів теоретичних побудов названих мислителів та їх впливу на творчість українського вченого.

На початку ХХ ст. в руслі кантівської традиції було розроблено концепцію "розуміючої соціології" М. Вебером, підґрунтям якої вважається трансцендентальна теорія цінностей. Ця концепція також мала вагомий вплив на погляди Кістяківського, тим більше, що він був знайомий з нею із "перших рук", тобто завдяки безпосередньому спілкуванню з М. Вебером. Продовжуючи ідеї В. Віндельбанда та Г. Ріккєрта, М. Вебер розрізняв методологію та принципи пізнання у науках про природу і науках про дух. Він вважав, що природничі науки мають справу із незмінними, нерухомими і сталими об'єктами дійсності, в той час як науки про дух досліджують мінливу культурно-історичну реальність. Проблема полягає у тому, що кожне нове суспільство має власне ставлення і приводить власні оцінки свого культурного минулого. Як приклад, можна розглянути погляди на історію України за доби існування УРСР, та в новітній час. Новий етап у розвитку суспільства неодмінно вимагає нового переосмислення минулого і породжує нові його значення.

М. Вебер виходив з того, що неможливо повноцінно зрозуміти соціальну реальність беручи до уваги лише окремих фактор, не важливо, чи це економічний або релігійний фактор. На його переконання, справжній аналіз соціальної реальності повинен включати у себе дослідження певної множини чинників, які мають вплив на цілісний розвиток суспільного життя. Науковець не досліджує саму дійсність. Виходячи із положень "розуміючої соціології", кожний пункт у дослідженні науковця є лише раціональним конструктором дійсності, а не самою дійсністю.

"Соціальна дія" – головна категорія соціологічної науки М. Вебера. Вона ґрунтується на ціннісному ставленні індивіда до дійсності, оскільки включає у собі мету дії, засоби дії та смисл дії. Відповідно, поведінка будь-якого індивіда, який належить до певної спільноти, регулюється за допомогою прийнятого у цій спільноті закону чи зразка, а також схемою сприйняття світу як межової основи смислу та мети соціальної дії. Таке розуміння соціальної дії запозичує і Богдан Кістяківський для побудови власної філософсько-правової концепції.

М. Вебер зазначає, що у світовому масштабі людської історії прийнято розрізняти три парадигми ставлення людини до світу. До цих парадигм відносять індуїстський, конфуціанський та буддистсько-християнський способи ставлення до світу [2, с. 614]. В основі всіх цих способів лежать такі людські цінності як добро, краса і розум. Розум вважається головною цінністю, адже він являє собою логіку історичного процесу. Саме це М. Вебер називає раціональністю. Щоб мати змогу дослідити цю логіку він розробляє наукову схему, яка отримала назву "ідеальний тип соціальної дії". Вебер виділяє чотири типи соціальної дії у історич-

ному процесі розвитку людства. Це афективний, традиційний, цілераціональний та ціннісно-раціональний.

Аналізуючи афективний та традиційний типи соціальної дії, Вебер помічає, що "строго традиційна поведінка, так само як і чисто реактивне наслідування, цілком і повністю стоїть на межі, а часто і по той бік того, що взагалі можна назвати дією, орієнтованою по змісту. Тому що це досить часто лише автоматична реакція на звичні подразники, яка відбувається за звичною установкою" [2, с. 628]. Таким чином лише ціннісно-раціональну і цілераціональну дію Вебер називає соціальною дією.

Намагаючись показати тенденцію історичного розвитку суспільства М. Вебер розміщує чотири зазначених типи соціальної дії в порядку збільшення раціональності. Цей процес не має строгого характеру і має певні перешкоди і відхилення. Але Вебер помічає тенденцію, що європейська історія останніх століть впливає на неєвропейські цивілізації і затуляє останні на шлях індустріалізації. Це свідчить про те, що раціоналізація являє собою всесвітньо-історичний процес, який можна використати для аналізу закономірностей у розвитку суспільства. Процес раціоналізації відбувається на рівні ведення господарства, а також у сфері управління. Тобто цей процес є характерним для економіки, політики, науки, релігії, культури тощо. Також, Вебер зазначає, що раціоналізації піддається і спосіб мислення, а також сприйняття світу і людства, "життєвий світ" в цілому. Цей процес відбувається і в релігійному житті, хоча і має свої специфічні риси. Зокрема, раціоналізація у сфері релігії відбувається на основі способу ставлення до світу.

Вияв раціоналізації релігійної етики М. Вебер прослідковує на прикладі релігійної нерівності, адже вічне спасіння не доступне всім. Це привілегія лише обраних. Проте, найяскравішим прикладом прояву раціоналізації релігії для Вебера залишається відмінність між релігійним і науково-пізнавальним мисленням. Для релігійного мислення характерна віра у те, що чисто емпіричні дослідження можуть бути використанні задля доведення релігійних догм. Така думка чітко прослідковується в протестантизмі. Там, де раціональне емпіричне дослідження послідовно позбавляло світ чар і перетворювало його на зрозумілий механізм, воно зі всією гостротою суперечило етичному постулатові, згідно з яким світ упорядкований Богом і, відповідно, етично осмислено зорієнтований, адже емпірично, а тим більше математично орієнтоване бачення світу принципово відкидає будь-який погляд, що виходить у своєму розумінні світу з проблеми "смислу". Зі зростанням раціоналізації емпіричних наук релігія все більше витісняється з царини раціонального до царини антираціональної особистісної сили [2, с. 335]. На думку Вебера, відмінність між релігійним та інтелектуальним пізнанням буде існувати завжди.

Загалом, М. Вебер вважав, що людська мораль відповідальності вводить людину у прагматичні відносини із іншими. Такі відносини не передбачають власної позиції індивіда і не ґрунтуються на цінностях її "життєвого світу". В той же час "мораль переконання" не має достатньої сили, щоб виразити життєву позицію і вимагає від індивіда діяти згідно зі

своєю совістю. Дуалізм існування людини в реальному світі проявляється одночасно в моралі переконання і в моралі відповідальності. Проте, мораль відповідальності не може існувати не керуючись при цьому переконаннями, а мораль переконання має супроводжуватись відповідальним ставленням індивіда до справи, яку він виконує. Тому, в концепції М. Вебера мораль переконання і мораль відповідальності виступають як ідеальні типи. Людині важко гармонійно поєднувати земний світ із потойбічним, вартості життєвої позиції і вартості загальнонаціональні.

Починаючи розгляд поглядів М. Вебера, його "розуміючої соціології" вказувалось на вагомий вплив їх на Б. Кістяківського. Але найбільш спільні риси концепції М. Вебера і Б. Кістяківського, окрім дослідження раціоналізації в російській культурі, як утвердження доцільності в суспільному житті, проявляється в наступному.

По-перше, у визнанні того, що жодна наукова схема не може відтворити функціонування і розвиток соціального організму в його цілості. Вона може дати лише приблизне уявлення про нього з боку економічних, політичних, моральних, релігійних чи інших цінностей.

По-друге, як у М. Вебера, так і в Б. Кістяківського формальна раціоналізація поступово переходить зі сфери адміністративної і економічної в сфери "життя", які є підґрунтям національної культури, моралі, виховання і мови. Кістяківський зазначає, що російська імперська політика ставила за мету знищення самобутньої української культури. Вона використовує всі наявні засоби для позбавлення мешканців України своєї самоідентичності. М. Вебер мав великий вплив на розроблену Б. Кістяківським соціально-правову концепцію. В ній головною метою проголошено суверенітет народу і верховенство прав та свобод людини, що випливають з установ демократичної правової держави та суспільних інститутів.

По-третє, у переконанні того, суспільне життя потребує всебічного аналізу, оскільки воно охоплює дію найрізноманітніших норм, починаючи від промислово-соціально-технічних, державно-правових і закінчуючи етичними й естетичними нормами, тобто є сферою застосування як принципу необхідності, так і принципу належності.

По-четверте, в інтерпретації ними "життєвого світу" кожної людини як складного духовно-культурного явища, визнанні, що жодна наукова схема не спроможна виявити і адекватно описати його. Кістяківський вважав, що історичне дослідження духовного життя потребує плюралізму методологій. Саме така сукупність методологій має стати підґрунтям для формування правового громадянського демократичного суспільства.

Список використаних джерел:

1. Василенко М. П. Академік Богдан Олександрович Кістяківський // Записки соціально-економічного відділу УАН. – К., 1923. – Т. 1. – С. 8–36.
2. Вебер М. Избранные произведения. / сост., общ. ред и послесл. Ю. Давыдова. – М.: Прогресс, 1990. – 805 с.
3. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / пер. з нім. О. Погорілого. – К.: Основи, 1994. – 269 с.
4. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / пер. з нім., післям. та комент. О. Погорілого. – К.: Основи, 1998. – 534 с.
5. Виндельбанд В. История новой философии и ее связи с общей культурой и отдельными науками / пер. с нем. Е. И. Максимовой и др. – СПб.: Тип. Беобразова, 1908. – Т. 2. От Канта до Ницше. – 392 с.
6. Грушевський М.

З початків українського соціалістичного руху: М. Драгоманов і жєневський соціалістичний гурток. – Відень : Український Соціалістичний Інститут, 1922. – 212 с. 7. Гуторов В. А. Макс Вебер и социалистическая традиция // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1999. – Т. II, № 3. – С. 12–17. 8. Давыдов Ю. Н. Вебер и Кистяковский: Опыт микроанализа // Кистяковский Б. А. Философия и социология права. – СПб. : Рус. христиан. гуманист. ин-т, 1999. – С. 713–736. 9. Депенчук Л. П. Богдан Александрович Кистяковский (1868–1920) // Очерки истории естествознания и техники. – 1989. – Вып. 37. – С. 107–109. 10. Депенчук Л. П. Богдан Кістяківський. – К. : Основи, 1995. – 174 с. 11. Жукова Н. В. Філософсько-світоглядні засади соціально-політичної концепції Б. Кістяківського : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2005. 12. Кант І. Критика чистого розуму / пер. з нім. І. Бурковського. – К. : Юніверс, 2000. – 500 с. 13. Кассирер Э. Жизнь и учение Канта / пер. з нім. М. И. Левиной. – СПб. : Университетская книга, 1997. – 448 с. 14. Кістяківський Б. Держава і особистість // Вибране / пер. з рос. Л. Г. Малишевської ; упоряд., передм. і прим. Л. П. Депенчук. – К. : Абрис, 1996. – С. 237–274. – (Українські мислителі). 15. Кістяківський Б. Методологічна природа науки про право // Вибране / пер. з рос. Л. Г. Малишевської, упоряд., передм. і прим. Л. П. Депенчук. – К. : Абрис, 1996. – С. 207–236. – (Українські мислителі). 16. Кістяківський Б. Право як соціальне явище // Вибране / пер. з рос. Л. Г. Малишевської, упоряд., передм. і прим. Л. П. Депенчук. – К. : Абрис, 1996. – С. 171–188. – (Українські мислителі). 17. Кістяківський Б. На захист науково-філософського ідеалізму // Кістяківський Б. Вибране. – К. : Абрис, 1996. – С. 31–96. 18. Кістяківський Б. Проблема і завдання соціально-наукового пізнання // Вибране / пер. з рос. Л. Г. Малишевської, упоряд., передм. і прим. Л. П. Депенчук. – К. : Абрис, 1996. – С. 3–30. – (Українські мислителі). 19. Пашук А. І. Соціологічні та соціально-політичні погляди С. А. Подолинського. – Львів : Вид-во Львівського університету, 1965. – 218 с. 20. Риккерт Г.. Науки о природе и науки о культуре / пер. с нем. под ред. и со вступ. ст. С. О. Гессена. – СПб. : Образование, 1911. – 195 с. 21. Хейман С. Кістяківський Богдан: Боротьба за національні та конституційні права в останні роки царату / заг. наук. ред. і передм. А. Фінька ; пер. з англ. С. Левченка. – К. : Основні цінності, 2000. – 302 с.

Надійшла до редколегії 28.08.2014

V. V. Semykras

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВОГО УЧЕНИЯ БОГДАНА КИСТЯКОВСКОГО

В статье осуществлен анализ теоретико-методологических подходов в философии права Богдана Кистяковского. Исследуются проблемы и перспективы подобного анализа.

Ключевые слова: право, государство, неокантианство, методология, марксизм, Богдан Кистяковский, позитивизм, ценность.

V. V. Semykras

THEORETICAL-METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE PHILOSOPHICAL-LEGAL DOCTRINE OF BOHDAN KISTIIVKYI

The article analyses theoretical-methodological approaches in Bohdan Kistiivkyi's philosophy of law. The problems and perspectives of such an analysis are examined.

Keywords: law, state, Neo-Kantianism, methodology, marxism, Bohdan Kistiivkyi, positivism, value.